

Сравнителен анализ на земеделските стопанства в България и ЕС

Доц. д-р НИНА КОТЕВА
Институт по аграрна икономика-София
E-mail: ninakoteva@abv.bg

Резюме: С интегрирането на България към общия европейски пазар, особена актуалност добиват въпросите, свързани с равнището на ефективност и конкурентоспособност на земеделските стопанства у нас и в другите страни-членки на ЕС.

Съгласно теорията за отрасловата конкуренция, различията в националните условия на отделните страни в развитието на даден отрасъл, оказват силно влияние върху конкурентоспособността на стопанските единици.

Проведеното изследване показва, че земеделските стопанства в страната са с по-ниска производителност, продуктивност и ефективност, което ги прави неконкурентни на общия европейски пазар.

Въз основа на сравнителен анализ са открити ключовите и с дълготраен характер фактори, които детерминират по-ниското равнище на конкурентоспособност на българските земеделски стопанства в сравнение с европейските:

- нерационалната организационно стопанска структура;
- разпокъсаност на земята и преобладаващо дребно земеползване;
- по-ниското техническо и технологично равнище на производството;
- по-ниското равнище на хоризонтална и вертикална интеграция;
- не доизградената, неотговаряща на съвременните изисквания производствена инфраструктура;
- по-ниското равнище на специализация и концентрация на производството;
- недостатъчната степен на сдружаване и коопериране на земеделските производители.

Ключови думи: земеделски стопанства, продуктивност, производителност, ефективност, конкурентоспособност, ЕС, общ европейски пазар

Увод

Членството на България в ЕС открива възможности, но същевременно и сериозни предизвикателства пред развитието на земеделските стопанства в условията на засилен конкурентен натиск. С интегрирането ни към общия европейски пазар, особена актуалност добиват въпросите, свързани с равнището на ефективност и конкурентоспособност на стопанските структури у нас и в другите страни членки на ЕС.

Съгласно теорията на отрасловата конкуренция (Портър, 2004), различията в националните условия на отделните страни в степента на развитие, особеностите и структурата на даден отрасъл, оказват силно влияние върху конкурентоспособността на стопанските единици в него. На този етап, от изключителна важност е да се определят ключовите и с дълготраен характер фактори, които влияят върху равнището на конкурентоспособността на земеделските стопанства. В тази връзка, **целта на статията е въз основа на сравнителен анализ да се направи оценка на равнището на конкурентоспособността на българските земеделски стопанства в условията на общия европейски пазар и да се открият факторите, които я детерминират.**

Организационно стопанската структура

Възстановяването на земята в реални граници на нейните бивши собственици и техните наследници, доведе до разпокъсване на земеделските площи и до създаване на много на брой дребни земеделски стопанства. Неблагоприятната икономическа макросреда и липсата на целенасочена аграрна политика в преходния период, предопределят запазването на значителния дял на дребните стопанства в страната. В ЕС също има много дребни стопанства, но техният брой е сравнително по-малък от този в нашата страна.

В предприсъединителния период, протичащите структурни промени в земеделските стопанства се ускоряват и насочват от очакваното присъединяване на страната към ЕС и прилагането на мерките и механизмите за подкрепа по ОСП. Тенденциите са свързани с редуциране на броя на стопанствата и тяхното уедряване. В България и ЕС протичат процеси

Таблица 1

Table 1

Динамика в структура на земеделските стопанства по размер на ИЗП в България и ЕС
Dynamics in the Structure of the Agricultural Farms by Size of ULA in Bulgaria and EC

Размер на ИЗП, ha Size of ULA ha	ЕС/EC			България/ Bulgaria		
	2003	2005	2007	2003	2005	2007
До 5,0 Up to 5,0	70,0	71,5	70,4	96,8	95,6	94,8
5,1-20,0	16,9	18,0	18,6	2,1	2,8	3,2
20,1-50,0	5,6	5,7	5,9	0,4	0,6	0,8
Над50/ Above 50	4,5	4,8	5,1	0,7	1,0	1,2

Източник: Eurostat и собствени изчисления/ Source: Eurostat and own calculations

на уедряване на земеделските стопанствата. Въпреки положителните тенденции, нашето земеделие остава преобладаващо дребно - 95% от стопанствата са до 5 ha, а делът на по-едрите стопанства над 50 ha е минимален около 1%. Също под 1% е делът на стопанствата с размери 20-50 ha, което показва, че няма потенциал, част от средните стопанства да се превърнат в едри.

Сравнителният анализ показва, че има съществена разлика в структурата на земеделските стопанства по размер на използваемата земеделска площ (ИЗП) в България и в ЕС-27. Относителният дял на дребните стопанства в страната е с близо 1/4 повисок. Още по-чувствителна е разликата - над 30% в относителния дял на средните стопанства от 5-50 ha съответно 35% за ЕС, 4% за нашата страна. Данните показват, че протичащите структурни промени не доведоха до съществена разлика в структурата на земеделските

стопанства в страната - запази се нерационалната силно дуалистична структура - много на брой дребни стопанства и минимален брой едри стопански единици.

В България все още се запазва важното икономическо и социално значение на дребните, предимно натурални стопанства до 1 икономическа единица (ИЕ) В тази група попадат над 76% от всички стопанства в страната, докато в ЕС този дял е под 50%. В тези стопанства, въпреки че се обработва само 6% от ИЗП са ангажирани 67,8% от постоянното заетите в селското стопанство, отглеждат се 26,2% от животните и се формира близо 12% от общата стандартна разлика. За разлика от България, посочените осреднени данни в рамките на ЕС показват все по-малкото значение на дребните стопанства за развитието на отрасъла.

Характеристиките на тези стопанства, показват, че те са изключително дребни. В тях

Таблица 2

Table 2

Значение на дребните стопанства до 1 ИЕ, 2007 г.

Significance of the Small Sized Farms up to 1 EU, 2007

Относителен дял от/Relative share of:	ЕС-27 / EC - 27	България Bulgaria
Земеделските стопанства/Agricultural farms	47,6	76,2
ИЗП / ULA	6,8	6,0
Отглежданите животни/Bred animals	2,5	26,2
Постоянно заетите в селското стопанство/ Constantly occupied in agriculture	38,6	67,8
Общата стандартна разлика/Total standard difference	1,6	11,9

Източник: Eurostat Pocketbooks. Agricultural statistics main results 2007-2008, European commission, 2009, p. 45

Таблица 3
Table 3

Характеристика на полупазарните стопанства до 1 ИЕ, 2007 г
Features of the Semi-subsistence Farms up to 1 EU, 2007

Показатели / Index	ЕС-27	България
Среден размер, ха / Average size, ha	1,83	0,49
Брой условни животновъдни единици/Number of conditional animal units	0,54	0,87
Икономически размер, ИЕ./ Economic size EU	0,39	0,34
Брой постоянно заети в стопанството/ Numb. of permanently employed in the farm	1,61	1,72
Вложен труд, ГРЕ / Input labor ALU	0,41	0,71
Стопани над 65 г., %/ Farmers over 65 years of age, %	40,0	50,9
За собствена консумация, %/ Own consumption,%	71,0	81,8

Източник: Eurostat Pocketbooks. Agricultural statistics main results 2007-2008, European commission, 2009, p. 47

се използва предимно собствен труд, преобладава делът на стопаните в пенсионна възраст, произведената продукция е основно за собствена консумация в ЕС около 70%, а в България над 80%. Сравнителният анализ показва, че в нашата страна и тази група стопанства са по-дребни по размер и с по-нисък икономически потенциал. Лишени от подкрепа, те не могат да се реструктурират и превърнат в стокови стопанства, а ще запазят натуралният си характер и техният брой ще продължи да се редуцира.

Организационно стопанската структура на българското земеделие се различава от тази в другите страни от ЕС. Наред с фамилните стопанства, трайно се утвърждават и развиват и

други форми на аграрен бизнес стопанства на юридически лица (производствени кооперации, ЕТ, АД, ООД), които се смятат нетипични форми на аграрен бизнес в европейското фермерско земеделие.

Структурните промени в земеделските стопанства по юридически статут, показват, че концентрацията на производството е характерна при всички форми на аграрен бизнес, като средният размер на стопанствата в страната през 2007 г. достига 6,3 ha. Увеличението на средния размер на стопанствата на физически лица (2,1 ha за 2007 г.) е незначително, поради ниският им потенциал. И на този етап, едрите стопански структури се идентифицират със стопанствата на юридически лица (среден размер на

Таблица 4
Table 4

Динамика в броя на стопанствата и размера на ИЗП по юридически статут
Dynamics of the Number of Farms and the Size of ULA by Legal Status

Юридически статут Legal status	Бр. стопанства / Number of farms		ИЗП /ULA, ha		Ср. р-р ИЗП на стопанство за 2007 г., /Average size ULA per farm, 2007, ha
	2005	2007	2005	2007	
Общо / Total	520529	481920	2729390	3050745	6,3
Физически лица /Individuals	512300	476956	914739	1033468	2,1
ЕТ / Sole traders	2158	1828	453597	408786	223,6
Кооперации/Cooperatives	1525	1156	890870	726305	628,3
Търговски дружества/Companies	1312	1763	522559	781884	442,2
Сдружения и др./Associations, etc.	234	217	46625	100301	462,2

Източник: МЗХ, „Агροстатистика” / Source: Agrostat, MAF

кооперациите - 628,3 ha; на търговските дружества 442,2 ha), които въпреки че представляват около 1%, стопанисват 67% от ИЗП в страната.

Запазването на нерационалната организационно стопанска структура ще затрудни прилагането на ОСП на ЕС и усвояването на договорените средства, ще повлияе върху разпределението на подкрепата между земеделските стопанства.

Икономически потенциал на земеделските стопанства

По-дребния размер на стопанствата в страната, предопределя и по-ниският им икономически потенциал в сравнение с ЕС. Над 90% от стопанствата са в групата с нисък икономически потенциал (1-8 ИЕ), като този дял в рамките на ЕС е с 1/3 по-малък. Съществена е разликата и в дела на стопанствата над 40 ИЕ, близо 12% в ЕС, а в България под 3%.

Както в България, така и в ЕС, съществува сериозна разлика в икономическия потенциал на стопанствата по юридически статут. Икономическият потенциал на стопанствата на юридическите лица (ЕТ, кооперации, търговски дружества) в страната се доближава до този на ЕС, но както посочихме те представляват само 1% от всички стопанства. Обликът на българското и европейското земеделие се определя от фамилните земеделски стопанства. Фамилните земеделски стопанства в България имат значително по-нисък икономически потенциал 4,4 ИЕ, при среден размер от 15,2 ИЕ за ЕС-27. Ниският икономически потенциал на тези стопанства, дребни размери и недостатъчна ресурсна осигуреност, поставят сериозни ограничения пред възможностите за ефективно използване на производствените фактори и достъпа до евро субсидии.

Преобладаващият дял на фамилните

Таблица 5

Table 5

Структура на земеделските стопанства над 1 ИЕ по икономически размер, 2007 г.

Structure of the Agricultural Farms over 1 EU by Economic Size, 2007

Икономически размер на земеделските стопанства, ИЕ Economic size of the farms, EU	Отн. дял на стопанствата по икономически размер, % Relative share of the farms by ec. size, %	
	ЕС -27	България/Bulgaria
От 1-8 / from 1-8	64,5	90,4
От 8-16 / from 8-16	12,4	4,1
От 16-40 from 16 - 40	11,5	2,7
От 40-100 from 40 – 100	7,4	1,4
Над 100 over 100	4,2	1,4

Източник: Eurostat Pocketbooks. Agricultural statistics main results 2007-2008,

Таблица 6

Table 6

Среден икономически размер на земеделските стопанства над 1 ИЕ по юридически статут, 2007 г.

Average Economic Size of Agricultural Farms over 1 EU by Legal Status, 2007

	Средно икономически размер на стопанствата Average econ. size of the farms	Среден икономически размер на стопанствата по юридически статут, ИЕ Average economic size of the farms by legal status, EU		
		Фамилни/ Family	Юридически лица/ Entities	Други/Others
ЕС-27 / EC-27	20,5	15,2	144,1	111,6
България/ Bulgaria	7,9	4,4	132,0	92,8

Източник: Eurostat Pocketbooks. Agricultural statistics main results 2007-2008, European commission, 2009, p. 30 и собствени изчисления / and own calculations

стопанства в организационно стопанската структура и ниският им икономически потенциал, формират и ниския среден икономически размер на стопанствата в страната. Средният икономически размер на стопанствата в ЕС е близо 3 пъти по-висок от този за България, съответно - 20,5 ИЕ, а в нашата страна - 7,9 ИЕ.

Техническо и технологично равнище на производство

Нашето земеделие се характеризира с по-ниско технологично и техническо равнище, недостатъчно изградена инфраструктура. Така например, средният размер на дълготрайните материални активи (ДМА) на стопанство в нашата страна е 25340 евро, а в ЕС- 261015 евро (по данни на EUFADN Data base). Сравнителният анализ показва, че средно, стопанствата в България разполагат с над 10 пъти по-малко ДМА (сгради, машини, земя, трайни насаждения, животни в основните стада). Съответно многократно по-висока е инвестиционната подкрепа за страните от ЕС-27 - 442 евро средно на стопанство в сравнение с нашата страна -

70,4 евро.

Нашето производство е по-ниско интензивно от европейското. Данните показват, че напояваните площи са символични (едва 2,4% от ИЗП), влагат се два пъти по-малко торове, над два пъти по-малко средства се отделят за растителнозащитни мероприятия. Недостатъчните агротехнически мероприятия, водят до по-силна зависимост от природо-климатичните условия, по-ниска продуктивност и ефективност.

Диверсификация, специализация и интеграция

Нашето земеделие се характеризира с по-ниско равнище на специализация на производството, недостатъчна степен на сдружаване и коопериране на земеделските производители, по-ниско равнище на хоризонтална и вертикална интеграция. Повече от половината от стопанствата са неспециализирани. Неблагоприятна тенденция е и намаляването на броя на специализираните стопанства (с изключение на специализираните с полски култури и не преживни животни). Броят на

Таблица 7

Table 7

Основни характеристики на земеделското производство

Main Features of the Agricultural Production

	ЕС-27 – ЕС-27	България / Bulgaria
Поливни площи, % от ИЗП/ Irrigable areas, % from the ULA	8,7	3,4
Напоени площи, % от ИЗП/ Drenched areas, % from the ULA	6,0	2,4
Вложени торове, кг акт. в-во (ha) Deposited fertilizers, kg active substance, per ha	10,2	4,8
Вложени торове, евро/ha/ Deposited fertilizers, Euro per ha	80,1	52,4
Растителна защита, евро/ha / Plant protection, Euro/ha	53,4	23,9

Източник: Eurostat Pocketbooks. Agricultural statistics main results 2007-2008,

European commission, 2009, p. 110, p. 113, p. 117

Таблица 8

Table 8

Равнище на диверсификация на производството

Level of Production Diversification

	Дял на стопанствата, заети с други дейности, % Share of the farms, with other activities, %		
	2003	2005	2007
България / Bulgaria	4,1	2,1	2,0
ЕС-27 / ЕС-27	6,2	11,9	9,9

Източник: Eurostat

изградените организации на производители е символичен, като причините са от обективен (финансови, икономически, производствени и др.) и субективен характер. Преработвателните предприятия все още не са достатъчно активни при изграждане на вертикална интеграция със земеделските производители за осигуряване на необходимата им суровинна база.

Диверсификацията на дейностите в нашата страна също е на по-ниско равнище от средноевропейското. Докато в рамките на ЕС, дялът на стопанствата, които допълват доходите си от селскостопанското производство с доходи от други дейности (туризъм, занаяти, преработка на селскостопанската продукция, възобновяеми енергийни източници и др.) се увеличава, то в страната този дял намалява.

Икономически резултати

Сравнителният анализ показва, че въпреки нарастването на средната брутна продукция (БП), създадена в стопанствата в България, нейният размер е значително по-нисък от размера на БП, реализирана в стопанствата от ЕС. Например за 2005 г. тя представлява едва 28% от средния размер на БП в ЕС-27, а за 2008 г. е 37%.

Подобни са и получените резултати на продуктивността на 1-ца площ докато в ЕС-27 се получава брутна продукция 905,8 евро/ха, то в България се получава близо 2 пъти по-малко - 402,2 евро/ха. Причините за по-ниската продуктивност трябва да се търсят главно в:

➤нерационалната производствена структура - дялът на интензивните култури е минимален (зеленчуците и трайните насаждения заемат само 4% от ИЗП);

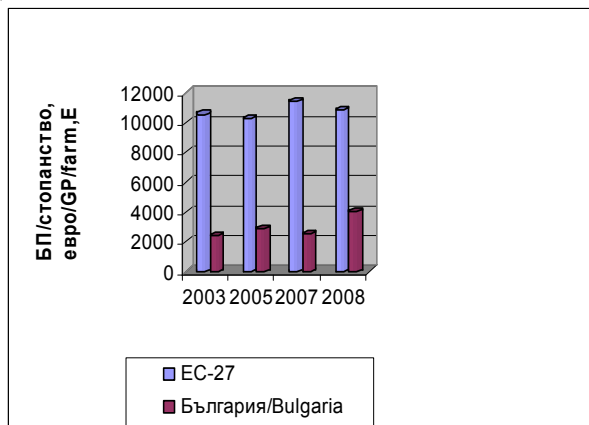
➤запазване на предимно дребния характер на животновъдството в сраната и намаляване дела на животновъдната продукция в общата брутна продукция (38 % за 2007 г. по данни на Аграрния доклад);

➤преобладаващо екстензивния начин на производство.

Постигнатата производителност в нашата страна също е далеч по-ниска от средната за страните от ЕС. За 2005 г., производителността е 21%, а през 2008 г. представлява 32% от средната производителност, постигната в ЕС-27. Конкурентните предимства благоприятните природо-климатични условия и по-ниското заплащане на труда не са достатъчни да компенсират другите фактори (ниска ресурсна осигуреност, неефективно използване на производствените фактори, недостатъчна степен на специализация, концентрация и коопериране на производството), които оказват неблагоприятно влияние върху равнището на производителност.

От данните за индексите на изменение на основните икономически резултати може да се съди за влиянието на ОСП на ЕС върху земеделските стопанства. Анализът на данните показва, че през 2008 г. има значително увеличение на анализираните показатели, а това е годината, в която реално се получават първите субсидии от договорената подкрепа по ОСП на

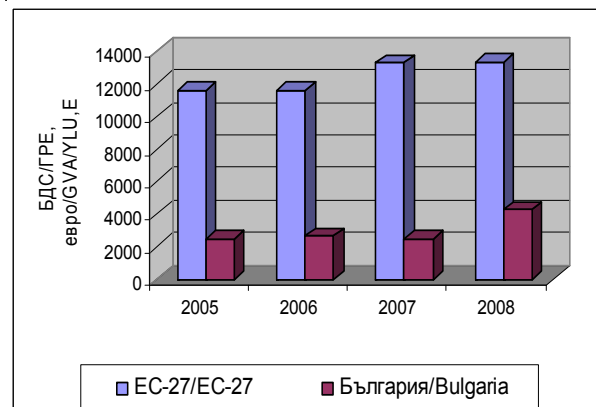
Фиг. 1
Fig.1

Динамика в средния размер на брутна продукция на стопанство по базисни цени
Dynamics of the Average Size of the GP per Farm by Basic Prices

Източник: Eurostat

Фиг. 2
Fig.2

Динамика в производителността на труда в България и ЕС-27 по базисни цени
Dynamics of the Labor Productivity in Bulgaria and EU-27 by Basic Prices

Източник: Eurostat

Таблица 9
Table 9

Индекс на изменение на основни икономически показатели в земеделските стопанства на база 2005 г.
Index of Change of Main Economic Indicators of the Agricultural Farms, Compared to 2005

Показател / Index	2005		2006		2007		2008	
	ЕС	Б-я	ЕС	Б-я	ЕС	Б-я	ЕС	Б-я
БП по базисни цени, %/ GP by basic prices, %	100	100	96,0	95,7	102,4	79,5	100,2	114,3
НДС/ 1ГРЕ за всички стопанства, % NVA/1YLU %	100	100	103,6	96,0	112,7	98,5	108,5	127,0
НДС/ 1ГРЕ за стопанства над 1ИЕ, % / NVA/1YLU for farms over 1EU, %	100	100	103,6	96,0	115,4	98,5	117,7	153,9

Източник: Eurostat

ЕС. Индексът, съответно на brutната продукция спрямо 2005 г. е над 114%, на земеделския доход над 124%, нетната добавена стойност (НДС)/1 ГРЕ е 127%.

Най-значително е увеличението на производителността - с над 50% при пазарно ориентираните стопанства, тъй като те имат по-големи възможности за усвояване на субсидиите, които непосредствено се отразяват в нарастване на нетната добавена стойност.

Докато за периода 2000-2004 г., индексът на дохода е 96,6% спрямо 2000 г. и намалява през следващия период (2005-2007 г.), след влизането на България в ЕС, ръстът на нарастването на

доходите на земеделските производители (124,4%) изпреварва този в страните от ЕС-27 (115,2%).

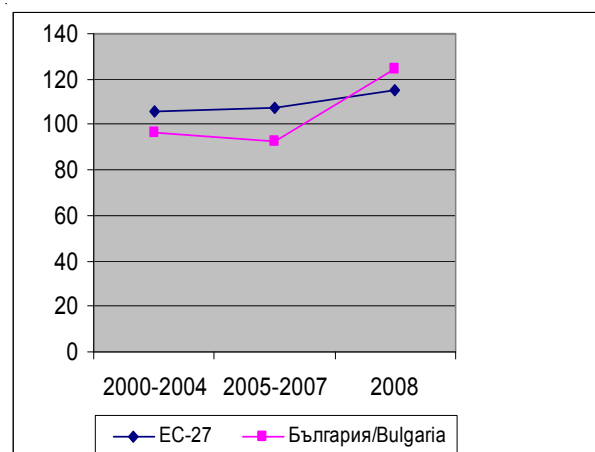
Проведеният анализ показва, че земеделските стопанства в страната са с по-ниска производителност, продуктивност и ефективност, което ги прави неконкурентни на общия европейски пазар. Индексът на изменение на анализирания икономически показатели за България показва, че получената подкрепа се отразява положително върху доходите, продуктивността и ефективността на земеделските стопанства, но те остават значително по-ниски от осреднените показатели за страните от ЕС-27.

Въз основа на резултатите от проведения сравнителен анализ могат да се направят следните обобщаващи изводи:

- Земеделските стопанства в нашата страна са с по-ниска ресурсна осигуреност, икономически потенциал и ефективност, което ги прави неконкурентни на общия европейски пазар.
- Малък брой едри стопански структури в страната се развиват в икономически граници, съизмерими с европейските, имат потенциал за усвояване на субсидиите по ОСП и националната подкрепа, възможности за нарастване на ефективността в стопанствата чрез инвестиции в повишаване на техническата и технологичната осигуреност на производството, модернизация, доизграждане на необходимата материално-техническа база, което определя добрите им конкурентни позиции.

- *Факторите (условията)*, определящи състоянието на отрасъла и детерминиращи по-ниското равнище на конкурентоспособност на българските земеделски стопанства в сравнение с европейските са:

Фиг. 3
Fig.3

Индекс на изменение на земеделския доход на база 2000г.

Index of Changing of the Agricultural Income, Based on 2000

Източник: Eurostat Pocketbooks, Agricultural statistics main results 2007-2008, European commission, 2009, p. 56

- нерационалната организационно стопанска структура;
 - разпокъсаността на земята и преобладаващото дребно земеползване;
 - по-ниското техническо и технологично равнище на производството;
 - по-ниското равнище на хоризонтална и вертикална интеграция;
 - не доизградената, неотговаряща на съвременните изисквания инфраструктура (производствено, консултантско и научно обслужване, складова и сервизна база, мелиорации и др.) и затруднения достъп на стопанствата до ресурси;
 - по-ниското равнище на специализация и концентрация на производството;
 - недостатъчната степен на сдружаване и коопериране на земеделските производители.
- От вътрешните за земеделските стопанства фактори, които определят по-ниското равнище на конкурентоспособност, главните са:
 - неефективното използване на производствените фактори;
 - нерационалната структура на производство;
 - неспазване на агротехническите изисквания, предимно екстензивно производство, главно поради липса на финансови средства;
 - отглеждането на култури и животни с пониски продуктивни качества;
 - недостатъчна квалификация, опит и умения на работната сила.
 - Получената подкрепа по ОСП на ЕС се отразява положително върху икономическото състояние на земеделските стопанства увеличаване доходите на производителите, нарастване на продуктивността на производствените фактори и ефективността на производството. Но получената подкрепа по отделните мерки и механизми е недостатъчна за чувствително нарастване на конкурентоспособността на земеделските стопанства, съизмерима с равнището на европейските стопанства.

Статията е постъпила в редакцията на 4.05.2010 г.

ЛИТЕРАТУРА

1. Портер, М. (2004). Конкурентното предимство на нациите, С.
2. Структура на земеделските стопанства в България през стопанската 2006/2007 г.-окончателни резултати, МЗХ, „Агростатистика”, бюлетин № 134/2008.
3. Eurostat Pocketbooks. Agricultural statistics main results 2007-2008, European commission, 2009.
4. EUFADN Data base, <http://epp.eurostat.ec.europa/>

Comparative Analysis of the Agricultural Farms in Bulgaria and the EC

N. KOTEVA

Institute of Agricultural Economics - Sofia

(Summary)

With Bulgaria's integration to the European Common Market, of a particular importance become the problems concerning the efficiency and competitiveness level of the agricultural farms in our and the other countries-members of the EC.

According to the theory of branch competition, the differences in the national conditions for development of a determined branch of the individual countries have a strong impact on the competitiveness of the economic units.

The carried out investigation shows that the agricultural farms in the country have a lower productivity and efficiency which makes them not competitive at the European Common Market.

On the base of the comparative analysis are outlined the key, long-term factors, determining the lower level of competitiveness of the Bulgarian agricultural farms, compared to the European ones:

- not rational economic-organization structure;
- land fragmentation and prevailing small scaled land utilization;
- lower technical and technological production level;
- not completed and not relevant to the contemporary exigencies production infrastructure;
- lower specialization and concentration production level;
- Insufficient grade of associating and cooperating of the agricultural producers.

Key words: agricultural farms, productivity, production capacity, efficiency, competitiveness, EC, European Common Market